

РОЗДІЛ II

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 81'42 + 791

**ДИСКУРСИВНИЙ ТА ТЕКСТОВИЙ АСПЕКТИ АНІМАЦІЙНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ****Васильєва О.Г.****Україна, м. Чернігів**

У статті розглядаються дискурсивно-текстові особливості анімаційних творів. Останні тлумачаться як послідовності тематично пов'язаних кадрів, створених засобами анімації. В анімаційному творі виділено текстовий та дискурсивний складники, кожен з яких має комунікативно-компонентну специфіку.

Ключові слова: анімаційна комунікація, анімаційний твір, текст, дискурс.

В статье рассматриваются дискурсивно-текстовые особенности анимационных произведений. Последние определяются как последовательности тематически связанных кадров, созданных средствами анимации. В анимационном произведении выделены текстовая и дискурсивная составляющие, отличающиеся коммуникативно-компонентной спецификой.

Ключевые слова: анимационная коммуникация, анимационное произведение, текст, дискурс.

The article presents a scrutiny of the peculiarities of animation communication which uses animated artwork as a means. The latter is a string of cohered frames made by means of animation. In the animated artwork the text and discourse constituents are distinguished, their communication and component specificity being described.

Keywords: animation communication, animated artwork, text, discourse.

Постановка проблеми. У сучасному світі аніматографія стає новою формою комунікації [1, с. 10]. Різномасштабне вивчення її специфіки демонструють дослідження, зокрема, переважно культурологів, мистецтвознавців і філософів (С.В. Асенін, Н.Г. Кривуля, Є.О. Попов, Ю.О. Симакова та ін.), іноді й мовознавців. При цьому

розгляду зазнала доволі обмежена кількість проблем, серед яких особливості реалізації в анімаційному дискурсі естетичних категорій, зокрема комічного (М.М. Юрковська), а також було здійснене порівняльне дослідження американського та радянського анімаційного дискурсу (А.В. Легейда).

Метою статті є встановлення особливостей анімаційної комунікації шляхом розв'язання таких завдань: 1) визначити культурно-естетичний статус анімаційного твору (далі – АТ); 2) описати особливості АТ як засобу комунікації; 3) виділити та описати структурні особливості дискурсивного та текстового компонентів АТ.

Виклад основного матеріалу. Анімація є феноменом *екранної культури*. Вона зобов'язана своїм виникненням зміні концепцій бачення та розвитку видовищних форм у мистецтві; розвитку технологій оптики та появі способів поєднання образотворчих і виражальних засобів з можливостями моделювання образів у віртуальних (електронних) середовищах; а також формуванню індустріального суспільства [1, с. 8]. Статусу виду мистецтва анімація набула на зламі ХХ-ХХІ ст. [2, с. 5]. З огляду на це, доцільно кваліфікувати *анімацію* як різновид художньої творчості, що належить до категорії синтетичних (аудіо)візуальних мистецтв і має своєю відмітною рисою анімування, «оживлення» вигаданого світу образів, який існує в особливій просторово-часовій системі координат, за допомогою різних технік і засобів виразності [2, с. 13; 3, с. 8].

Одиницею анімації є *анімаційний твір* (АТ) – послідовність кадрів, створених засобами анімації та пов'язаних єдиною ідеєю [2, с. 13].

Елементи АТ, будучи різнорідними за своєю природою, поєднуються в цілісний інструмент спілкування адресанта й адресата, що дозволяє говорити про синкретизм та синтетизм як характерні властивості анімації.

Синкретизм розглядається як особливий тип з'єднання різнорідних чинників у цілісність, коли безліч елементів не втрачає своєї своєрідності у єдності, а єдність не дозволяє елементам перейти в стан хаосу [4]. Коли говоримо про синкретизм анімації маємо на увазі її *смыслову складність*, яка породжується поєднанням і взаємним проникненням смислів, що входять до змісту різних царин дійсності. Останні функціонують як феномени, прецедентні для визначеного АТ, який у свою чергу постає як виділена на тлі історико-культурного контексту інформаційна система, організована за принципом гіпертексту й об'єктивована засобами різних семіотичних систем.

Синкретизм анімації є проявом сучасного синкретизму культури як відображення синкретичності людського мислення – цілісного погляду на світ, що знову, у вигляді «неосинкретизму» [5] яскраво проявляється в епоху постмодерну з його масовою культурою, що виникає завдяки розвитку людської універсальності [6, с. 54; 7, с. 63] до усвідомлення особи елементом глобальної спільноти. Глобалізація як розширення меж усвідомлюваного світу відбувається під могутнім впливом засобів масової комунікації, що сприяє об'єднанню різних практик, прийомів, особливостей стилів, характерному для постмодерна [6, с. 54].

З іншого боку, неоднорідністю характеризуються й форма АТ, утворена завдяки одночасному використанню різних засобів анімування. Зазначене дає підстави говорити про *синтетизм* анімації, який виявляється в різних планах:

- у плані родових зображальних засобів можна говорити про онтологічні гібриди дво- та три просторової анімації, створеної на основі монтажу чи колажу;
- у плані жанрових зображальних засобів спостерігається залучення до анімації засобів жанрових систем інших видів мистецтва;
- у плані видових зображальних засобів може спостерігатися поєднання анімаційних засобів та фото, або відео [1, с. 11–12].

Таким чином, можна говорити як про семантичну, так і про формальну складність АТ, що, як і будь-який художній твір, має текстовий та дискурсивний складники.

Проблема виділення в АТ текстового та дискурсивного компонентів ставить питання про з'ясування в межах роботи систем ознак, що споріднюють та розводять самі родові поняття «текст» і «дискурс». Здається, що джерелом дискретизації таких комунікативних сутностей, як *текст* і *дискурс*, є не стільки структурні чи функціональні, скільки онтологічні характеристики – специфіка їхнього буття. Глобальна функція обох – комунікація інформації, а членування на частини, кореляції яких неважко відслідкувати [8, с. 147], відбувається за урахування різних параметрів.

У межах даного дослідження *текст* визначається широко як складноструктурований пакет інформації, що вербалізується системою формально та змістовно зв'язаних семіотичних засобів, прийнятих у визначеній лінгвокультурі.

Щодо інтерпретації поняття дискурсу у статті береться до уваги передусім відоме визначення дискурсу як «зв'язного» тексту у сукупності з екстралінгвальними чинниками [9, с. 136].

На наш погляд, в такому визначенні дискурсу віддзеркалюється важлива його характеристика – тісний зв'язок із контекстом, тобто ситуацією спілкування. Цей зв'язок виявляється в тому, що *контекст*, який є постійно мінливим, здатен впливати на розгортання дискурсу. Кожної миті учасники комунікативної події знаходять себе у новій ситуації комунікації (взяти, хоча б, постійне оновлення їх концептуальних картин світу), що вносить корективи у спілкування. Враховуючи абсолютну неможливість опинитися двічі в одному й тому самому контексті, можемо говорити про такі характеристики дискурсу як *процесуальність* і *неповторність*.

«Результатом» дискурсу, за умови його фіксації, може стати текст. Проте, розглядаючи особливості тексту, також не можна випускати з уваги *контекст*, як фактор впливу. Буття тексту полягає в тому, що його сприймає, читає (у найширшому сенсі) реципієнт. Звичайно, кожного разу текст, так само як і дискурс, потрапляє в новий контекст: новий час, простір, реципієнт з його унікальною в даний момент картиною світу. І так само, реципієнт виступає «співтворцем» тексту разом з його автором, ведучи діалог [10].

Власне контекст творить не лише дискурс, але й текст. Проте особливість полягає в тому, що утворюючи текст, контекст впливає на його інтерпретацію, тобто творить семантику тексту, а форма залишається тією ж.

Таким чином, основна відмінність тексту від дискурсу полягає у формальній сталості тексту за контекстуальної залежності його семантики, при тому, що дискурс демонструє як формальну, так і семантичну залежність від контексту. Зазначена відмінність пояснює наявність можливості тиражування форми для тексту і відсутність такої можливості для дискурсу.

При застосуванні поданих положень по відношенню до АТ, слід врахувати його функціональне навантаження та семантичну складність. Будучи інструментом в комунікації адресанта та адресата АТ, останній постає як текст, що має фіксовану форму і, розрахований від початку на масового глядача, може бути розтиражованим на різних носіях електронної інформації. При цьому він може відтворювати вербальне та невербальне спілкування персонажів, і таким чином презентувати *персональний дискурс*.

Отже, загалом анімаційна комунікація має вигляд *дискурсу* у формі діалогу автора та глядача, засобом якого виступає *текст* АТ, який серед інших може мати фрагменти персонажного дискурсу.

Дискурс анімації (далі – ДА) постає як складна єдність тексту, інтертексту та контексту, уможливлена взаємодією широкого спектру вербальних і невербальних засобів комунікації. У ньому виділяється:

1) *зовнішній дискурс (екстрадискурс)* – дискурс, що розгортається в реальному світі між адресантом (автором ідеї) та адресатом (споживачем ідеї, глядачем).

2) *внутрішній дискурс (інтрадискурс)* – персональний дискурс, який розгортається в альтернативному світі, породженому уявою адресанта й анімованого за допомогою засобів візуалізації та аудіації створювачами конкретного АТ.

У кожному з шарів ДА виокремлюються компоненти зі своїми власними характеристиками. Причому текст є середовищем для реалізації внутрішнього дискурсу, контекст є складовою зовнішнього дискурсу, а інтертекст, фіксуючи свої актуалізатори у тексті АТ, вибудовується у зовнішньому дискурсі, спираючись на особливості контексту (перш за все, пресупозицію адресата).

Таким чином, ДА постає як різноформатний текст, що експлуатується у дискурсі авторсько-глядацької комунікації. Цей текст, як будь-який знак, має свою семантику (авторську ідею, втілену у вербально-невербальну тканину АТ), синтактику (будову твору) і, звісно, прагматику (здатність переструктурування концептуальної картини світу глядача в інформаційному, ціннісно-нормативному й оцінно-мотиваційному планах).

Текст АТ, вписаний в контекст сучасності, являє собою мовленнєвий твір, між формою і змістом якого складаються непрості взаємовідношення. З одного боку, до засобів реалізації змісту обираються та поєднуються заради комунікації певні компоненти інформації – для *створення оповіді про події*. З іншого боку, – ці засоби наразі перетворюються на самостійні культурно- та психологічно-значущі знаки, які поряд з функцією репродукції, відтворення повідомлення отримують здатність виконувати функцію продукції, *створення власного повідомлення, що нашаровується на першопочатковий зміст*. Такими є мовна символіка, символіка кольору, здатність кольору та мелодії впливати на психіку, психологічний вплив на інтерпретацію повідомлення композиції кадру, вплив відтворюваних у АТ міміки, жестів та інших невербальних знаків.

Текст АТ створюється за допомогою коду, роль якого виконує *анімаційна мова*. Анімаційна мова – це спосіб передавання змісту та емоційного стану за допомогою образів, створених шляхом покадрової

фіксації намальованих, сконструйованих чи віртуальних об'єктів у реальному чи альтернативному (намальованому, побудованому, віртуальному) просторі [3, с. 9]. Ця мова являє собою розгалужену знакову систему, семантичний простір якої містить серед іншої інформації ціннісні орієнтири, образи, ментальні конструкції, архетипи, симулякри, символи, колективне безсвідоме. Вона є унікальною і самотньою, оскільки на неї здійснює вплив живопис, музика, художня література, театр, танець, кінематограф, формуючи палітру зображальних засобів для художнього відображення дійсності [2, с. 14; 11, с. 29]. Анімаційна мова спирається на буквальну візуалізацію метафор, на експресивно-чуттєве та алогічне мислення, що виникає завдяки взаємодії символів та абстрактних образів дійсності [2, с. 15].

Отже, текст ДА є інформаційним повідомленням, закодованим для зчитування різними органами чуттів. Він класифікується як креолізований, полікодовий текст [12, с. 11; 13, с. 4] – комунікативний феномен, в якому інформація об'єктивується одиницями різних семіотичних систем, утворюючи структурну, семантичну, функціональну єдність, що комплексно діє на адресата [14, с. 76; 15, с. 176–177].

У тексті ДА, як і будь-якому креолізованому тексті, слідом за М.Б. Ворошиловою [14, с. 76], вирізняється вербальний та невербальний компоненти, що формуються звуковим та світловим потоками.

На стадії первинної сегментації *звуковий потік* дискретизується на:

- 1) *вербальні знаки* комунікації персонажів (персонажне словесне мовлення);
- 2) *паравербальні знаки* комунікації персонажів (інтонація персонажного мовлення);
- 3) *музичні знаки* організації комунікації персонажів (пісні, мелодії, що виконують персонажі) / тексту (супровідні мелодії та пісні, значущі шуми) АТ.

За наявності в АТ персонажного мовлення головну роль у його створенні відіграють вербальні знаки комунікації персонажів – це одиниці мови, якою спілкуються персонажі, реалізовані в одиницях мовлення. Власне кажучи це той компонент, який ДА через театральний та кінодискурс успадкував з дискурсу художньої літератури, – *персонажне мовлення*, що кодує повідомлення персонажів ДА, спрямовані на інших персонажів, самих себе, власне оточення і глядача.

Спрямованість на глядача може бути як безпосередньою (звернення), так і опосередкованою. В останньому випадку з позицій теорії мовленнєвих актів слід вести мову про використання персонажами

т.зв. *інформативів* – мовленнєвих актів, спрямованих одночасно на всіх комунікантів [16, с. 271], тобто персонажів (можливо, самого себе чи оточення) та глядача, як учасника *анімаційного полілогу*. При цьому відмінність останнього від «реального полілогу» полягає у так би мовити *цільовому перепрофілюванні*: в реальній комунікації адресант у полілозі типово має за головну мету повідомлення інформації конкретному адресанту, але враховує, що про його мовленнєвий акт одночасно дізнаються інші учасники комунікації. В анімаційному полілозі все навпаки, оскільки цей полілог – лише інструмент в руках автора ДА для впливу на глядача. Головною метою таких анімаційних (як і театральних й кіномистецьких та літературних) інформативів є у першу чергу повідомити глядача про здійснюваний персонажем мовленнєвий акт щодо іншого персонажу / самого себе / оточення.

Світловий потік розпадається на:

- 1) *композиційні знаки тексту АТ* (способи організації простору кадру);
- 2) *невербальні знаки комунікації персонажів* (кінестетичні, проксемічні тощо).

І перші, і другі стосуються, принаймні частково, такого поняття, як *простір*. Простір анімаційного твору має три складники: *екранний простір* (простір рамки екрану), *географічний* (об'ємний) простір і *особистий простір* (внутрішньо-смысловий простір героя або позиція самого автора). В АТ простір виконує дві основні функції: забезпечує віртуальне середовище розвитку сюжету, що служить полігоном для взаємодії персонажів між собою, і є самостійним засобом для створення анімаційних художніх образів [2, с. 21].

Невербальні *кінестетичні знаки* комунікації персонажів здійснюють великий вплив на глядача, виконуючи ту саму функцію, що й інформативні мовленнєві акти. Проте їх дієвість реалізується лише в тому випадку, якщо глядач сприймає їх як природні для об'єкта, що їх продукує, якщо глядач погоджується з тим, що в альтернативному світі анімаційного фільму таке «може бути». Неприродність невербаліки АТ викликає недовіру глядача, створює додатковий фільтр на шляху повідомлення до адресата.

Проксемічні засоби стосуються організації анімаційного простору, до основних властивостей якого відносяться такі параметри, як *протяжність*, *однорідність* і *тривимірність*. Анімаційний простір від початку є художньо організованим і тому має певну структуру, що характеризується особливостями композиційної будови, ракурсності,

спрямованості, глибини. Простір анімаційного фільму віртуальний і носить виключно ілюзорний характер, а тому є умовним і символічним. Йому властиві такі параметри, як *мінливість*, *циклічність*, *алогічність*, *дискретність*, *кадровість* (обмеження рамками екрану) [2, с. 21].

Висновки. Таким чином, АТ є формально та семантично складним засобом взаємодії адресанта й адресата анімаційної комунікації. Він демонструє низку структурних особливостей як у дискурсивному, так і в текстовому плані, що дозволяє трактувати АТ як особливий вид художніх творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кривуля Н. Г. Эволюция художественных моделей в процессе развития мировых аниматографий: автореф. дис. ... д-ра. искусствовед.: 17.00.03 – «Кино-, теле- и другие экранные искусства» / Наталья Геннадьевна Кривуля. – М., 2009. – 60 с. (Krivulya N. G. Evolyutsiya hudozhestvennykh modeley v protsesse razvitiya mirovyih animatografiiy: avtoref. dis. ... d-ra. iskusstvoved.: 17.00.03 – «Kino-, tele- i drugie ekrannye iskusstva» / Natalya Gennadevna Krivulya. – M., 2009. – 60 s.).

2. Попов Е. А. Анимационное произведение: типология и эволюция образных средств: автореф. дис. ... канд. искусствовед.: 17.00.09 – «Теория и история искусства» / Евгений Александрович Попов. – СПб., 2011. – 24 с. (Popov E. A. Animatsionnoe proizvedenie: tipologiya i evolyutsiya obraznykh sredstv: avtoref. dis. ... kand. iskusstvoved.: 17.00.09 – «Teoriya i istoriya iskusstva» / Evgeniy Aleksandrovich Popov. – SPb., 2011. – 24 s.).

3. Язык мультимедиа. Эволюция экрана и аудиовизуального мышления: Отчет о научно-исследовательской работе (основная книга) / Всероссийский государственный университет кинематографии им. С.А. Герасимова. Руководитель Е.Г. Яременко. Исполнение Государственного контракта от 30.05.2012 г. № 1021-01-41/06-12. – М., 2012. – 375 с. (Yazyk multimedia. Evolyutsiya ekrana i audiovizualnogo myishleniya : Otchet o nauchno-issledovatel'skoy rabote (osnovnaya kniga) / Vserossiyskiy gosudarstvennyiy universitet kinematografii im. S. A. Gerasimova. Rukovoditel' E.G. Yaremenko. Ispolnenie Gosudarstvennogo kontrakta ot 30.05.2012 g. № 1021-01-41/06-12. – M., 2012. – 375 s.).

4. Синкретизм // Краткий философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/sinkretizm/1-1-0-411. (Sinkretizm // Kratkiy filosofskiy slovar [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://platonanet.org.ua/board/filosofskij_slovar/sinkretizm/1-1-0-411).

5. Балахнина О. Ю. Интеграция художественного сознания и человеческая сущность: от проектов нового времени к современности / О.Ю. Балахнина // Современные проблемы науки и образования: электронный научный журнал. – 2013. – №6. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/113-11661>. (Balahnina O. Yu. Integratsiya hudozhestvennogo soznaniya i chelovecheskaya suschnost: ot proektov novogo vremeni k sovremennosti / O. Yu. Balahnina // Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya:

elektronnyiy nauchnyiy zhurnal. – 2013. – №6. – Rezhim dostupu: <http://www.science-education.ru/113-11661>).

6. Быкасова Л.В., Привалова О.И. Эволюция культуры в эпоху постмодерна / Л.В. Быкасова, О.И. Привалова // *Фен-наука*. – №3. – 2012. – С.54–55. (Byikasova L.V., Privalova O.I. Evolyutsiya kulturyi v epohu postmoderna / L.V. Byikasova, O.I. Privalova // *Fen-nauka*. – №3. – 2012. – S.54–55).

7. Гудошникова О. Ю. Синкретизм искусства / О. Ю. Гудошникова // *Материалы XIV Международной конференции молодых ученых «Человек в мире. Мир в человеке: актуальные проблемы философии, социологии, политологии и психологии»*. – Пермь, 15.06.2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uresearch.psu.ru/main/index.php>. (Gudoshnikova O. Yu. Sinkretizm iskusstva / O. Yu. Gudoshnikova // *Materialy XIV Mezhdunarodnoy konferentsii molodyih uchenyih «Chelovek v mire. Mir v cheloveke: aktualnyie problemyi filosofii, sotsiologii, politologii i psihologii»*. – Perm', 15.06.2011 [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.uresearch.psu.ru/main/index.php>).

8. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф.С. Бацевич: Пidruchnik. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с. (Batsevich F.S. *Osnovi komunikativnoyi lingvistiki* / F.S. Batsevich: Pidruchnik. – K.: Vidavnichiy tsentr «Akademlya», 2004. – 344 s.).

9. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 136–137. (Arutyunova N.D. Diskurs / N.D. Arutyunova // *Yazykoznanie. Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar* / Gl. red. V.N. Yartseva. – M.: Bolshaya Rossiyskaya entsiklopediya, 1998. – S. 136-137).

10. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках // *Эстетика словесного творчества* / М.М. Бахтин. – 2-е изд. – М.: Изд-во «Искусство», 1986. – С. 297–325. (Bahtin M.M. Problema teksta v lingvistike, filologii i drugih gumanitarnyih naukah // *Estetika slovesnogo tvorchestva* / M.M. Bahtin. – 2-e izd. – M.: Izd-vo «Iskusstvo», 1986. – S. 297-325).

11. Шакарова М. А. Современный мультсериал как средство развития игровой деятельности дошкольников / М.А. Шакарова // *Вопросы образования. Письма в журнал*. – 2010. – С. 29–37. (Shakarova M.A. Sovremennyiy multserial kak sredstvo razvitiya igrovoy deyatelnosti doshkolnikov / M.A. Shakarova // *Voprosyi obrazovaniya. Pisma v zhurnal*. – 2010. – S. 29–37).

12. Слышкин Г.Г., Ефремова М. А. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа) / Г.Г. Слышкин, М.А. Ефремова: Монография. – М.: Изд-во «Водолей Publishers», 2004. – 153 с. (Slyishkin G.G., Efremova M. A. Kinotekst (opyit lingvokulturologicheskogo analiza) / G.G. Slyishkin, M.A. Efremova: Monografiya. – M.: Izd-vo «Vodoley Publishers», 2004. – 153 s.).

13. Юрковська М.М. Дискурс англomовної анімaційної комедії: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / М.М. Юрковська. – К., 2011. – 23 с. (Yurkovska M.M. Diskurs anglomovnoyi anlmatslynoyi komedyi: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04 / M.M. Yurkovska. – K., 2011. – 23 s.).

14. Ворошилова М.Б. Креолизованный текст: аспекты изучения / М. Б. Ворошилова // *Политическая лингвистика*. – Вып. (1)21. – Екатеринбург: Уральского государственного педагогического университета, 2007. – С. 75-80.

(Voroshilova M.B. Kreolizovannyiy tekst: aspektyi izucheniya / M. B. Voroshilova // Politicheskaya lingvistika. – Вып. (1)21. – Ekaterinburg: Uralskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta, 2007. – S. 75-80).

15. Ищук М. А. Гетерогенный текст: функции его составляющих / М. А. Ищук // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Филология. – Вып. 13. – 2008. – С.176-182. (Ischuk M.A. Geterogennyiy tekst: funktsii ego sostavlyayuschih / M.A. Ischuk // Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filologiya. – Вып. 13. – 2008. – S. 176-182).

16. Кларк Г. Г., Карлсон Т. Б. Слушающие и речевой акт / Г.Г. Кларк, Т. Б. Карлсон // Новое в современной лингвистике. – Вып. 17: Теория речевых актов / Пер. с англ. Общ. ред. Б.Ю. Городецкого. – М.: Изд-во «Прогресс», 1986. – С.270-321. (Klark G. G., Karlson T. B. Slushayushchie i rechevoy akt / G. G. Klark, T. B. Karlson // Novoe v sovremennoy lingvistike. – Вып. 17: Teoriya rechevyih aktov / Per. s angl. Obsch. red. B. Yu. Gorodetskogo. – М.: Izd-vo «Progress», 1986. – S.270–321).